

CAPUT TERTIUM.

DE TERTIO DECALOGI PRÆCEPTO.

Hoc præceptum in Exod. xx, 8 et seq. exprimitur his verbis : *Memento ut diem sabbati sanctifices. Sex diebus operaberis et facies omnia opera tua. Septimo autem die sabbatum Domini est*, etc.

Dicemus 1° de natura et obligatione hujus præcepti; 2° de iis quæ prohibentur; 3° de iis quæ præcipiuntur.

ARTICULUS PRIMUS.

DE NATURA ET OBLIGATIONE TERTII PRÆCEPTI.

1° Sabbatum, juxta vim nominis, significat requiem vel cessationem, et sic ultima dies hebdomadæ vocata est, quia Deus compleverat *die septimo opus suum quod fecerat, et requievit die septimo ab universo opere quod patrarat*, Gen. ii, 2. Sumitur etiam, in stylo hebræo, pro ipsa hebdomada, et eo sensu dicitur prima sabbati, una sabbati, pro prima die hebdomadis, seu post sabbatum.

2° Hoc præceptum est simul naturale et positivum : est naturale, quatenus natura præcipit ut aliquod tempus cultui divino impendatur, et sub hoc respectu inter præcepta Decalogi ponitur : quatenus vero aliquod tempus speciale ad vacandum divinis, et in honorem requiei Dei ab opere creationis determinat, est caremoniale, et hæc circumstantia, accedente lege Evangelica, fuit abrogata. *Ita communissime theologi.*

3° Observatio igitur diei dominicæ, quæ nova Lege sabbato fuit substituta, quoad determinationem tempo-

ris et operum, sive prohibitorum, sive præceptorum, est tantum de jure ecclesiastico. Nam, vel est de jure ecclesiastico tantum, vel de jure naturali, vel de jure divino positivo : atqui duo posteriora dici nequeunt. 1° *Non est de jure naturali*; quamvis enim ratio dictet Deum esse orandum et aliquod tempus cultui ejus esse devotendum, non præcipit tanquam essenziale quod sit integra dies, hæc potius quam illa, una e septem potius quam e decem, etc. 2° *Non de jure divino positivo*. Videmus quidem dominicam tempore Apostolorum jam loco sabbati exstitisse : *Fui in spiritu in die dominica*; Apoc. i, 10 : *Una autem sabbati, cum convenissemus ad frangendum panem*; Act. xx, 7. Una sabbati est prima dies post sabbatum, seu dies dominica, ut expresse tradit S. Aug. Epist. 37, n. 28 : « una enim sabbati tunc appellabatur » qui nunc dominicus appellatur. » At nullibi dicitur nec indicatur hanc substitutionem factam fuisse a Christo seu jure divino positivo; imo S. Th. 2 2, q. 122, art. 4, ad 4, ait : « Observantia diei dominicæ succedit observantiæ sabbati, non ex vi legis, sed ex institutione Ecclesiæ; » Catechismus Conc. Trid., 3ª parte, cap. 4, § 4, dicit : « Placeuit autem Ecclesiæ Dei, ut diei sabbati cultus et » celebritas in dominicam transferretur diem. » Insuper Ecclesia ab observatione diei dominicæ sæpe dispensat, tum ex parte, tum ex toto : persuasum habet illius observationem, quoad circumstantias temporis et operum, esse tantum juris ecclesiastici. Ita longe communius et probabilius theologi contra plures, inter quos Coll. Andeg., qui in hoc, sicut in aliis punctis, non satis est præcisus et accuratus.

4° Illud præceptum obligat per se sub peccato mortali, ut constat ex communi sensu doctorum et fidelium, et ex condemnatione sequentis propositionis ab Innocentio XI, n. 51, anno 1679 : « Præceptum servandi festa non obligat sub mortali, seposito scandalo, si absit contemptus. »

5° Obligat omnes et solos fideles rationis compotes : obligare quippe non potest infideles, cum non sint de

Ecclesia, nec ratione carentes, etsi ætate jam essent pro-
fecti, quia obedientiæ sunt incapaces; sed cunctos fide-
les rationis compotes per se obligat, quia est universalis
et ad omnes extenditur. Ad illam igitur tenentur pueri
etiam septennio minores, si usum rationis habeant,
dum non tenentur majores, sed idiotæ.

6° Sedulo advertendum est præceptum a fine præcepti
distinguendum esse; solum præceptum imponit obliga-
tionem, et finis extrinsecus præcepti non cadit sub præ-
cepto: v. g., finis abstinentiæ et jejunii est maceratio
carnis; attamen qui, ex sua constitutione physica, ma-
gis delectatur alimentis jejunii quam carnibus, nihilo-
minus præcepto satisfacit. Item finis cessationis ab ope-
ribus servilibus est ut, rebus divinis vacantes, diem
dominicum sanctificemus: verum hic finis non cadit sub
præcepto; quod plures non considerantes, in sententiis
nimis rigidas abierunt, ut ex infra dicendis patet.

ARTICULUS SECUNDUS

DE IIS QUÆ DIEBUS DOMINICIS PROHIBENTUR CHRISTIANIS.

Deus omne prohibuerat opus Judæis die sabbati, ut
videre est in Exod., xx, 10, et adeo rigorosum erat hujus-
modi præceptum, ut ipse jussit hominem qui inventus
fuerat in solitudine ligna colligens die sabbati, obrui la-
pidibus ab omni populo extra castra, Num. xv, 32 et
seq. In eo die cibum parare non licebat, Exod. xvi, 23,
nec ignem accendere, ibid. xxxv, 3. Talis rigor apud
Christianos sub lege gratiæ non existit, et tamen quæ-
dam stricte prohibentur. Dicemus 1° de operibus prohi-
bitis; 2° de aliis operibus, præter servilia, prohibitis;
3° de causis ob quas opera servilia facere liceat.

§ 1. — De operibus servilibus diebus dominicis prohibitis.

1° Notandum triplex genus operum distingui ab aucto-
ribus, scilicet, servilia, liberalia et communia: servilia sic

dicuntur quia a servis fieri solent, et ea sunt quæ per cor-
pus exercentur et ad utilitatem corporis immediate ordi-
nantur, ut fodere, suere, artes cæmentarias, lignarias,
sartorias, pistorias, etc., exercere. Opera liberalia, sic dicta
quia a personis liberis exerceri solent, ea sunt quæ ab
anima præcipue procedunt et ad animam excolendam
spectant, ut legere, studere, docere. Opera communia ea
sunt quæ a servis et liberis promiscue fiunt, ut iter face-
re, venari: si a corpore et in utilitatem corporis præcipue
exerceantur, ut piscatio cum magno apparatu, reputan-
tur servilia; secus, sunt liberalia.

2° Opera liberalia, prout ea definivimus, nulla lege
prohibentur diebus dominicis, et ubique, etiam a timo-
ratis, exercentur. Unde 1° licet loqui, disputare, docere,
cuius scientiæ studere, erudire, concionari, advocatos
aut medicos consulere, cantare, organa aliave instru-
menta musicalia pulsare, quia hæc sunt liberalia et non
servilia, etiamsi fiant ob lucrum inde percipiendum, ut
S. Th., 2 2, q. 122, art. 4, ad 3, et communiter tenent
auctores contra paucos; ratio est, quia intentio operantis
non mutat naturam operis. 2° Licet scribere, quia in ea
actione præcipue agit animus: major est difficultas pro
transcriptione; *Sanchez, Sylvius, Billuart* et alii plures
volunt illam esse opus servile, nisi fiat memoriæ adjuvan-
dæ causa, ad discendum, retinendum, docendum, etc.,
quia in illa faciendâ corpus magis quam animus exercetur,
cum multi ea etiam transcribant quæ non intelligunt. Alii
tamen communissime negant, quia transcriptio, sicut
scriptio, ad instruendam mentem ordinatur. 3° Licet
delineationes artificum, v. g., architectorum, pictorum,
sculptorum, acupictorum, fabrorum, lignariorum, etc., in
charta exarare, quia in hoc agendo plus mens quam corpus
exercetur. Valde autem scinduntur theologi circa pictu-
ram: plures, ut *Sylvius, Layman, Busenbaum*, fatentur
terere colores et tingere potius quam pingere, v. g., colo-
rare asseres, dealbare parietes, esse opus servile; sed volunt
picturam proprie dictam esse artem liberalem, ac proinde
diebus dominicis non prohibitam. Hæc opinio nobis vide-

tur probabilior, quamvis opposita sit communior; saltem libenter concludimus cum *S. Ligorio*, l. 3, n. 281, non esse dimittendos sine absolutione qui illam sequuntur ut probabilem. Sculptura vero communiter inter artes mechanicas numeratur, et ut opus servile habetur. 4° Quidam, ut *Layman* et *Busenbaum*, putant collocare characteres in typographiis, non esse opus servile: hoc videtur saltem dubium; sed imprimere est, juxta omnes, opus servile. 5° Facere distillationem ad experientiam et peritiam, et non ex officio, ut pharmacopola, non est opus servile. 6° Venari, aucupari, militare, gladiari, piscari, recreationis causa, non reputantur opera servilia, quia non tantum a servis, sed potius a dominis fieri solent: alii tamen ea servilia esse judicant, et nihilominus diebus dominicis fieri permittunt, propter consuetudinem, ad otium aliaque pejora vitanda: quidam excusant etiam puellas acupingentes ad vitandum otium. Non vero excusarentur venatio et piscatio cum magno apparatu et labore; tunc enim sunt potius opera servorum quam dominorum.

3° Opera servilia proprie dicta prohibentur diebus dominicis sub peccato ex genere suo mortali, ut constat 1° ex consuetudine in omnibus ecclesiis recepta et antiquissima; 2° ex testimoniis sanctorum Patrum: *S. Aug.*, Epist. 55 ad Januarium, cap. 9 et seq., de sabbato Judæorum æternæ requiei figura longe disserens, dicit, cap. 13, diem dominicum non Judæis, sed Christianis resurrectione Domini declaratum esse, et ex illo habere cœpisse festivitatem suam; evidenter supponit præceptum ab operibus servilibus abstinendi apud Christianos sicut apud Judæos exstitisse, sed die dominica loco sabbati. *S. Leo*, l. 11, Epist. 3: « Dominica enim die a labore » terreno cessandum est, atque omnino orationibus insistendum; » 3° ex conciliis: concil. Matisconensi II, anno 585 celebrato, can. 1; concil. Parisiensi VI, anno 829 habito, cap. 50, etc.

Hinc 1° opera ruralia, ut arare, serere, metere, vineas colere, fodere, putare, arbores cædere, etc., diebus dominicis prohibentur; 2° item opera artium mechanica-

rum, v. g., cæmentariæ, ferrariæ, lignariæ, sartoriæ, sutoriæ, textoriæ, etc. 3° Similiter opera minutiora quæ facere solent moniales, ut scapularia, rosaria, chordulas, flores, imagines cereas vel sericas aut chartaceas, etc., quia hæc non reputantur, in usu communi, ad artes liberales pertinere. Nec refert quod gratis exerceantur; sicut enim artes liberales non prohibentur quia fiunt lucratoriæ, nec opera servilia fiunt licita quia gratis exercentur aut ex motivo pietatis aguntur; alioquin ecclesias ædificare, calices, altaria, ornamenta sacerdotalia diebus dominicis conficere liceret, quod tamen ab omnibus rejicitur.

§ II. — De aliis operibus præter servilia prohibitis.

Præter opera servilia prohibentur diebus dominicis, ex Decretal. l. 2, tit. 9, cap. 1 et 5, mercatus, placitum, judicium ad mortem vel ad aliam pœnam, et juramentum judiciale.

1° *Mercatus*; quò nomine intelliguntur nundinæ, gallice *foires*, et mercatus, *marchés*. Nundinæ sunt de majoribus rebus, raro fiunt in eodem loco, et homines de longinquo huc convenire solent; mercatus vero fiunt de rebus minoribus ad quotidianos usus destinatis, singulis hebdomadis aut circiter, diebus determinatis, in eodem loco fiunt, et homines de vicino ibi conveniunt.

Non est dubium quin nundinæ et mercatus omnesque negotiationes ex professo per se prohibeantur diebus dominicis et festivis: patet ex capitibus juris supra citatis, ex auctoritatibus a Bened. XIV, Const. *Ab eo tempore*, diei 5 nov. 1745, § 18, citatis, et ex consensu omnium doctorum. At, ex consuetudine vel ex necessitate excusantur. Sic 1° nundinæ ob consuetudinem generaliter receptam tolerantur, nec inquietari debent in eis vendentes aut eementes. Ita Bened. XIV, loc. citato, *Ferraris*, *S. Ligorius*, etc. Sic 2° tolerantur pariter mercatus singulis diebus dominicis in quibusdam locis usitati, v. g., *les marchés de fruits, de légumes, de beurre, de lait et autres*

denrées. Sic 3° licite, ex usu recepto, venduntur et emuntur, in publicis officinis, esculenta, poculenta, calceamenta, candelæ, panna ad vestes conficiendas, et alia hujusmodi: rustici enim non tenentur in civitatem vel in vicum aliis diebus ex consulto ad hæc emenda venire: ergo mercatores ea vendere possunt, nec tenentur interrogare emptores an sufficientes habeant rationes talia diebus dominicis emendi, quia hujusmodi interrogatio esset nimis gravis, odiosa et multos emere volentes repelleret. Suas tamen officinas tenere debent oclusas, saltem ex magna parte, ut ostendant se diem dominicam vel festivam ab aliis diebus distinguere. Sic 4° toleratur ut parvi mercatores, vulgo *petits merciers*, ex uno loco in alium merces suas deferant, publice ostendant (*étalent*) et vendant, tum ob propriam utilitatem, tum ob populi convenientiam, modo Missæ assistant et tempore divinorum officiorum non vendant. Sic 5° licite venduntur et emuntur domus, equi, boves aliæque merces, sive absentes, sive præsentis, sive in parva, sive in magna quantitate, etiamsi in hoc multum impendatur tempus, dummodo hæc fiant inter privatos; quia talis est usus etiam timoratorum, et quia Ecclesia solam prohibere voluit venditionem in publicis officinis vel in nundinis, ratione scandali. Ita S. Ligor., l. 3, n. 286, et plures apud ipsum. Sic 6° etiam nunc tolerantur publicæ venditiones sub hasta diebus dominicis inter divina officia, v. g., *un lot de bois, une maison, une entreprise de bâtimens*, etc. Sæpe aliis diebus pauciores essent concurrentes, et tunc adest ratio sufficiens diem dominicam eligendi, aut saltem qui ad hujusmodi venditiones ex officio concurrere debent, ut notarii, caupones et qui graves habent rationes emendi, ab iis cum notabili suo detrimento abstinere non tenentur. Parochi ergo et confessarii hujusmodi actus nondum usitatos impediunt si possint, sed usitatos prudenter tolerant. Idem dicendum est de nundinis et mercatibus.

2° *Placitum*; quo nomine intelliguntur judiciales processus, ut partes interrogare, testes et advocatos audire et sententiam ferre. Olim hujusmodi actus die dominica vel

festiva exercitati declarabantur nulli jure civili sicut jure canonico. Lex diei 18 *germinal an x* (8 avril 1802) statuit, art. 57: *Le repos des fonctionnaires publics sera fixé au dimanche*. Unde tribunalia vacant diebus dominicis et festivis de præcepto, et actus in his diebus facti rescindibiles essent. Verum iudex pacis omnibus diebus judicare potest, etiam diebus dominicis et festivis, mane vel post meridiem, *Code de procédure civile*, art. 8; item et Curia dicta *d'assises*, quando causæ examen et contentiones ad dominicam vel ad festum conducunt, quia hæc semel incepta interrumpi non possunt. *Code d'instruction criminelle*, art. 353.

Sub his quæ in præsentis numero diximus sufficienter intelligitur quidquid dici potest de aliis sententiis judicialibus et de juramento judiciali.

3° In lege diei 18 nov. 1814 sic statutum erat, art. 3: « Dans les villes dont la population est au-dessous de » cinq mille âmes, ainsi que dans les bourgs et les villages, il est défendu aux cabaretiers, marchands de vins, » débitants de boissons, traiteurs, limonadiers, maîtres » de paume et de billard, de tenir leurs maisons ouvertes » et d'y donner à boire et à jouer lesdits jours pendant » les offices. » Non solum hæc lex lege contraria non fuit abrogata, sed suprema curia, die 23 junii 1838; Minister ab Interiori, 20 augusti 1838; Minister Cultuum, 18 maii 1842, in conventu legatorum (*dans la Chambre des Députés*); de novo suprema curia, die 6 decembris 1852, etc., existentiam obligationemque ejus agnoverunt.

Prudens confessarius satagere debet ut hujusmodi abusus tollat, aut quantum poterit minuat; sed absolutionem denegare non potest ob prædictæ legis violationem, neque ob prohibitionem Ecclesiæ, quia nulla citatur lex ecclesiastica universalis hæc prohibens. Si specialia hæc de re existant statuta in diocesis, et nondum abrogata, servanda sunt. Secus ex variis circumstantiis agendum est, habita ratione scandali, damni incurrendi, difficultatis a tali venditione abstinendi, etc. Sæpe uxores, filii aut filiarum familias admitti possunt, non vero dominus domus.

Idem, proportionem servata, dicendum est de spectaculis, saltationibus, choreis diebus dominicis habitis, quæ nulla lege generali prohibentur, et tamen sanctificationi dierum sanctorum multum adversantur : tempore divinorum officiorum tolerari non possunt, maxime in locis publicis ob scandalum inde proveniens.

De itinere.

Itinerari pedibus, equo, curru aut navi diebus dominicis et festivis illicitum esse quidam docuerunt, ut *Cajetanus*, *Sylvius* et alii; sed communiter nunc tenetur hoc esse licitum, tum quia non est opus servile, tum quia sic prævaluit usus etiam apud timoratos. Unde licet currum et equos parare, quamvis in eo aliquod sit opus servile.

Item servile non est opus ducere jumenta, quia est iter agere : ea vero ducere onusta, aut currus vel navigium cum mercibus, opus est servile et prohibitum, juxta *Suarez*, *Busenbaum* et alios plures. Excipitur tamen si ante dominicam vel festum itinera sint incepta et absque notabili detrimento interrumpi non possint. In eo casu æstimat *S. Ligorius*, l. 3, n. 276, saltem hodie probabilius videri non solum iter inceptum continuare, sed et inchoare licitum esse, ob grave evitandum damnum, vel ob publicam utilitatem, vel ob generalem consuetudinem, quæ consulenda est.

Eadem ratione, quamvis iter ex officio agere, ut faciunt cursores, opus servile videatur, ex consuetudine tamen et ob publicam utilitatem excusatur. Sic *Billuart*.

De peccato die dominica commisso.

Non pauci volunt peccatum die dominica vel festiva admissum specialem induere malitiam, quia divino cultui in hac die præcepto opponitur; alii vero communius negant, quia peccatum opponitur quidem fini præcepti, non

autem ipsi præcepto : at cum finis non cadat sub præcepto, sequitur peccatum specialem non contrahere malitiam ex circumstantia hujus diei. Unde si *S. Th.* dicat, 2 2, q. 122. art. 4, ad 3 : « Magis contra hoc præceptum agit » qui peccat in die festivo quam qui aliud corporale opus » facit, » id intelligendum est de fine præcepti opus servile prohibentis.

§ III. — De causis ob quas opera servilia facere liceat.

Causæ de operibus servilibus communiter excusantes sunt dispensatio, consuetudo, pietas, charitas, necessitas, utilitas, et rei parvitas.

1° *Dispensatio*; cessatio enim a servilibus operibus ex jure positivo humano tantum in nova Lege præcipitur, ut supra diximus : porro de essentia est Legis positivæ humanæ ut per legitimam dispensationem vinculum ejus solvi possit.

Ab illo autem præcepto dispensare possunt : 1° summus Pontifex in omnibus festivitatibus et diebus dominicis pro tota Ecclesia, ut supremus legislator et pastor; 2° episcopus et vicarii capitulares, sede vacante, pro diocesi, et ob rationes sufficientes; secus, graviter peccarent, et nulla esset dispensatio, si de festis communibus ageretur : valida vero esset dispensatio sine causa, licet illicita, in festis particularibus loci, si quæ adhuc existerent; 3° prælati regulares, respectu subditorum et suorum domesticorum; 4° parochus, respectu parochianorum, sed ad tempus pro aliquo casu particulari et ob graves rationes. Si diuturna obtinenda sit dispensatio, recurrendum est ad episcopum. *Sanchez* et alii plures apud *S. Ligorium*, l. 3, n. 288, dicunt vicarium generalem in eo præcepto dispensare non posse, nisi ex speciali mandato : verum in Gallia dispensare solent, ex generali sua commissione, eodem modo ac episcopi, nomine ejus et sub illius dependentia; 5° si casus urgeat et superior ecclesiasticus adiri non possit, dispensatio præsumi potest. Ita *Suarez*, *S. Ligorius* et alii plures.

2° *Consuetudo*; consuetudo enim habet vim leges positivas introducendi, interpretandi, mutandi et abolendi, ut constat ex dictis in Tractatu *de Legibus*. Unde celebris *Gerson*, a *P. Alexandro* relatus, ait: «De operibus servilibus non exercendis diebus dominicis et festivis plus et frequenter determinat consuetudo loci et personarum a praelatis tolerata, quam alia lex scripta.» Hinc ex consuetudine excusantur 1° quædam nundinæ in diebus dominicis et festivis haberi solitæ, et mercaturæ, ut supra diximus; 2° præparationes deliciarum etiam non necessariarum, ut cupediarum, placentarum, et similibum ciborum artificiosorum; 3° minorum animalium, ut pullorum, columbarum occisiones, non vero majorum, v. g., bouum, ovium, vitulorum, nisi aliqua urgeat necessitas; 4° quæ ad nitorem domus pertinent, ut cameras verrere, cubilia sternere, utensilia lavare, etc.; 5° quæ ad decentem personæ compositionem spectant, ut barbam sibi tondere, vestes purgare, aliquid leve suere, eas corpori aptare, etc.; 6° quæ ad iter faciendum necessaria sunt, ut currum et equos præparare, etc.

3° *Pietas*. Hic agitur de pietate erga Deum, cujus ratione excusantur opera ad servitium Dei proxime pertinentia, ut cruces, imagines, reliquias in supplicationibus publicis gestare, campanas pulsare, organis insufflare, thuribulum agitare, altaria sertis, candelabris, vestimentis et similibus ornare, etc.; hæc enim ad finem præcepti de sanctificatione diei dominicæ pertinent: ergo prohiberi non possunt, etiamsi aliquod inde percipiatur lucrum, ob molestiam sustinendam, sicut in veteri Lege sacerdotes arcam circumferentes aut victimas die sabbati immolantes non peccabant. Ea vero quæ ad servitium Dei remote tantum pertinent et servilia sunt, ut lapides ad construendam ecclesiam cedere aut vehere, ornamenta facere aut reficere, lintheamina lavare, sarta pro altaribus componere, ecclesiam lavare, etc., prohibentur et peccata mortalia esse possunt.

Quidam apud *S. Ligorium*, l. 3, n. 293, docent quod ob solam pietatem liceat diebus dominicis et festivis, sal-

tem non solemnioribus, laborare, v. g., vestes pro pauperibus facere, agros ecclesiæ colere, lapides et ligna ad ejus constructionem vehere, etc., et nituntur cap. 5, tit. 9, l. 2 Decretal., in quo dicitur judicialia prohiberi festis solemnibus nisi necessitas urgeat, *vel pietas suadeat*; verum alii communius et probabilius hanc opinionem rejiciunt, quia præceptum colendi Deum et a servilibus abstinendi altioris est ordinis quam opera pietatis.

4° *Charitas*, scilicet erga proximum, si nempe pauperibus et infirmis pro tunc egentibus subveniendum sit etiam per quædam opera servilia: eo motivo rusticis vendere et ab eis emere licet diebus dominicis et festivis, ut jam notavimus, quod nunc etiam fit propter consuetudinem.

5° *Necessitas*, sive propria, sive aliena, sive corporis, sive animæ; quia apud omnes receptum est legem humanam cum tanto detrimento non obligare. Unde sufficienter excusantur 1° qui, propter præteritam vel imminuentem pluviam, fenum vel segetes vertunt, ligant, asportant, congregant; qui, urgente mandato vel necessitate, pontes, vias publicas aut alia similia conficiunt aut reficiunt; a fortiori qui in incendio succurrunt, inundantibus aquis aggeres opponunt, qui militant, propugnacula construunt, mœnia reparant, etc.; 2° famuli a dominis ad laborandum coacti, modo id non fiat in contemptum præcepti, et timeant eorum indignationem aut aliud grave incommodum, v. g., ne dimittantur et alium dominum non facile inveniant: si tamen ad hanc præcepti violationem frequenter cogendi essent, talem dominum, quamprimum moraliter possent, id est, sine gravi detrimento, deserere tenerentur: quod autem dicitur de famulis, a fortiori dicendum est de filiisfamilias et uxori- bus a patribus et maritis ad laborandum coactis, et facultatem abstinendi aut domum deserendi non habentibus;

3° iidem famuli aut famulæ vestes suas diebus dominicis reficientes, si id aliis diebus facere non possint: suadendum est illis ut se locando tempus ad hæc facienda obti-

neant, ut in nonnullis regionibus fieri solet; at si hanc facultatem obtinere nequeant, ut sæpe contingit, inquietari non debent, quia diebus dominicis talia ex sola necessitate agunt; 4° pauperes, qui aliter se suosque sustentare non possunt, modo privatim et sine scandalo laborant, præsertim quando multi occurrunt dies festi, nisi dicatur eos potius mendicare teneri, *quod stultum est*, inquit *Cajetanus*. Sic generaliter theologi. Eadem ratione permittitur pauperibus diebus dominicis spicas derelictas colligere (*de glaner*), post vel ante assistentiam Missæ; 5° ii quorum opera semel incepta interrumpi non possunt absque gravi damno, ut coquentes lateres, calcem, vitrum, liquefacientes ferrum, et alii similes; 6° medici, chirurgi, pharmacopola necessaria ægrotis parantes; 7° pistorum, qui ex usu nunc recepto panem recentem seu hujus diei habere tenentur, alioquin officina eorum desereretur: caveant tamen ne conficiant die dominica aut festiva panem quem die præcedenti conficere possunt absque notabili detrimento; 8° molitores, qui aqua aut vento existenti uti possunt, partim ob necessitatem, partim ob consuetudinem receptam, partim quia labor humanus est parvus: grana autem accersere aut farinam reportare non debent sine aliqua necessitate labori proportionata; 9° sartores, qui conficiunt vestes funebres aut nuptiales tali die necessarias, et eas terminare nequeunt, neque per se neque per alios, nisi die festo laborant; non vero excusantur qui sæpius post mediam noctem in die dominica aut festiva diu laborant ut vestes promissas reddant, nisi rationabiliter timeant graves rixas, blasphemias aut alia similia, vel ne ab iis pro quibus laborant cum notabili sui damno deserantur; at in tali necessitate se non constituent nimiam quantitatem laboris accipiendo, vel minorem operariorum numerum habendo; 10° qui ferrant equos in via vel etiam a rusticanis sibi adductos; ipsi rustici qui eos alia die adducere non possent sine notabili detrimento; qui currus casu fractos reficiunt; qui vomeres recidunt aut recudere faciunt, quia secus die sequenti arare non pos-

sent; qui falces percutiunt, etc.; 11° barbitonsores, qui rusticanos, opifices aliosque continuis laboribus per hebdomadam occupatos radunt, capillos eorum cædunt et componunt, vel etiam, ex usu nunc communi, alios, ob solam decentiam, radunt et comunt. *Bened. XIV*, cum erat Bononiensis archiep., Instit. 43 statuit quid diebus festis facere possent vel non possent, horas eis assignavit pro arte sua exercenda. 12° Probabiliter excusantur qui, bonis fortunæ non copiose instructi, laborant, vendunt, vel emunt propter occursum lucri gravis momenti et extraordinarii, quia pro iis tale lucrum non facere idem est ac grave damnum pati; et eo sensu Alexander III permisit: *ut diebus dominicis et aliis festis, præterquam in majoribus anni solemnitatibus, si hulecia terræ se inclinaverint, eorum captioni, ingruente necessitate, intendere liceret*. Decretal. lib. 2, tit. 9, cap. 3. Sic agere solent piscatores respectu aliorum piscium qui certo tempore ad littora maris accedunt, aut fluvios excurrunt. Ita *Billuart*, *S. Ligorius*, n. 301, et alii multi.

6° *Utilitas*, præsertim publica, si nempe de communi lætitia aut splendore agatur, v. g., de celebranda victoria, de præparando festo pro receptione principis, pro nativitate filii ejus, vel de alia exultatione publica atque legitima.

7° *Parvitas materiæ*; omnes quippe fatentur hoc præceptum levitatem materiæ admittere, ac consequenter transgressionem ejus, ex genere suo mortalem, defectu materiæ fieri posse venialem. Communis sententia tenet laborare, sine causa excusante, per duas horas, sive continuas, sive separatas, peccatum esse mortale, maxime si labor sit valde servilis, ut cædere lapides, fodere terram. Ita *Layman*, *Suarez*, *Busenbaum*, *S. Ligorius*, contra paucos sustinentes unam horam ad constituendum peccatum mortale sufficere, et alios nimis laxos qui ponunt pro materia gravi tertiam diei partem. Plurimi tres admittunt horas, si aliqua concurrat causa excusans, licet per se non sufficiens, aut si labor leviter sit servilis et a servitio Dei parum distrahens, ut acupingere, minutiora